

ПРАВОВА ВИЗНАЧЕНІСТЬ ЩОДО ІНСТИТУТУ КРИМІНАЛЬНИХ ПРОСТУПКІВ ТА ПРОЦЕСУАЛЬНОЇ ФОРМИ ДІЗНАННЯ

Постановка проблеми. З прийняттям в Україні в 2012 р. нового Кримінального процесуального кодексу України було здійснено спробу запровадити поняття «кримінальні правопорушення», яким об'єднувалися б дві категорії кримінально карних діянь – власне злочини та кримінальні проступки. Однак ці новації вступали в протиріччя з іншими нормами кримінального права, що зумовлювало конкуренцію правових норм та шкідливі для практики правосуддя юридичні колізії. Запровадження в кримінальному процесі, відповідно до проекту Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень від 20 квітня 2018 р. № 7279-д, інституту дізнання щодо кримінальних проступків потребує глибокого доктринального аналізу. Новітні інститути кримінальних проступків як різновиду кримінальних правопорушень та дізнання як форми досудового провадження потребують доктринального осмислення й удосконалення крізь призму засади верховенства права.

Актуальність теми дослідження. Спроба запровадити концепт кримінальних проступків та приписів правових норм щодо особливостей провадження дізнання щодо кримінальних проступків показує наявність багатьох проблем забезпечення верховенства права, що лежать у площині недосконалості юридичної визначеності законодавчих новел, їх неповноти й недостатньої системності.

Аналіз останніх наукових досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання цієї проблеми, свідчить про увагу дослідників як до реалізації в кримінальному процесі принципів верховенства права та юридичної визначеності [4; 8; 12; 15; 18; 21; 22; 25; 26], так і до проблем доказового права [2; 20; 21; 22; 23], застосування спрощених форм кримінальних проваджень [3; 6; 7; 10; 14; 16; 19; 22; 23], а останнім часом – і до формування інституту кримінальних проступків [5; 11; 13; 17; 19; 21]. Однак наявні публікації не вичерпують усю складну проблему, а утворюють фундаментальну базу для її подальшого дослідження. Особливого доктринального значення набувають проблеми забезпечення юридичної визначеності щодо новітнього інституту кримінального права – кримінальних проступків, а також процесуальної форми дізнання щодо визначених законом кримінальних проступків.

Метою статті є визначення ймовірних шляхів підвищення юридичної визначеності та ефективності застосування інституту дізнання щодо кримінальних проступків.

Виклад основного матеріалу дослідження. З моменту прийняття в 2012 р. нового Кримінального процесуального кодексу України, який запровадив поняття кримінальних правопорушень та поділив їх на дві категорії – власне злочини й кримінальні проступки, дебати вчених і практиків щодо таких новацій набирали

обертів, а слідча й судова практика потребувала невідкладного узгодження інститутів кримінального права та кримінального процесу.

У наукових дослідженнях і законопроектних ініціативах пропонувалися різні варіанти вирішення проблеми. Зокрема, одним із законопроектів про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо запровадження кримінальних проступків (№ 2897 від 19 травня 2015 р.) передбачалася радикальна реформа кримінального права та формування окремого блоку норм щодо кримінальних проступків, за вчинення яких були передбачені покарання, не пов'язані з позбавленням волі.

Розглядаючи проблеми адміністративної реформи, С.В. Петков відстоює концепт адміністративних деліктів, які, на його переконання, поділяються на адміністративні злочини та адміністративні проступки [1, с. 50–51]. Залишилася поза увагою законодавців цікава пропозиція вченого щодо прийняття запропонованого ним проекту Кодексу про публічний порядок [17].

З огляду на юридичні колізії, що виникають, В.П. Корж, на відміну від пропозицій багатьох авторів розробити й прийняти врешті-решт закон про кримінальні проступки та визначити в Кримінальному кодексі України (далі – КК України) поняття «кримінальні правопорушення», пропонує повернути в Кримінальний процесуальний кодекс України (далі – КПК України) єдину дефініцію – «злочин» [11, с. 64].

В.М. Тертишник, розмірковуючи в руслі ідеї гуманізації кримінального закону та відстоюючи ідею масштабної декриміналізації малозначних кримінальних правопорушень і розроблення на цій основі практично нового КК України та нового КПК України, зазначає, що кримінальні проступки доцільно виокремити з кримінального закону, здійснити декриміналізацію малозначних кримінальних правопорушень, які мають бути переведені в адміністративно карні діяння, а отже, щодо них не буде здійснюватися громіздке й дороге розслідування. На думку вченого, інститут кримінальних проступків доречно взагалі виділити з кримінального кодексу, а провадження за ним варто здійснювати в адміністративному порядку [23, с. 519, 613].

У правових системах загального права цьому поняттю відповідає термін «злочин сумарного провадження» (summary offence), що означає найменш небезпечну категорію злочинів. Залежно від обставин цей термін також перекладається як «школа» чи «провина».

В окремих країнах континентального права, наприклад у Федеративній Республіці Німеччина та у Франції, проводиться розмежування діянь на протиправно шкідливі та протиправно небезпечні, у зв'язку із чим запроваджений поділ злочинних діянь на порушення, проступки та злочини.

У США існує така класифікація кримінально караних діянь:

- фелонія (англ. felony) – тяжкі та середньої тяжкості злочини;
- зловживання (англ. infraction or violation) – дрібні кримінальні правопорушення;
- місдімінор (англ. misdemeanor) – злочини невеликої тяжкості, або власне кримінальні проступки.

В Україні сьогодні у зв'язку з диференціацією процесуальної форми кримінального провадження щодо злочинів і кримінальних проступків необхідне доктринальне переосмислення існуючих інститутів як кримінального, так і кримінально-процесуального права.

Запроваджуваними змінами приписів кримінального права кримінальні правопорушення поділяються на кримінальні проступки та злочини.

Відповідно до ч. 1 ст. 11 КК України (у новій редакції) кримінальним правопорушенням є передбачене цим кодексом суспільно небезпечне винне діяння (дія чи бездіяльність), вчинене суб'єктом кримінального правопорушення.

Згідно із ч. 1 ст. 12 КК України (у новій редакції) кримінальні правопорушення поділяються на кримінальні проступки та злочини. Злочини у свою чергу поділяються на нетяжкі, тяжкі та особливо тяжкі.

Кримінальним проступком, згідно з новою редакцією ст. 12 КК України, законодавець вважає «передбачене цим кодексом діяння (дію чи бездіяльність), за вчинення якого передбачене основне покарання у виді штрафу в розмірі не більше трьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або інше покарання, не пов'язане з позбавленням волі». Фактично інститут кримінальних проступків формується за рахунок злочинів невеликої тяжкості.

Така дефініція не може претендувати на правильність із позиції правової визначеності.

По-перше, законодавець не сформував суттєві ознаки відмінності злочинів від проступків, а лише формально їх розмежував, зазначаючи, які з раніше названих злочинами кримінально карні діяння будуть відтепер іменуватися проступками, що не є системним фактором інтегративного аналізу й доктринального підходу під час здійснення правотворчої діяльності. Можливо, з огляду на досвід зарубіжних країн доцільно було б до проступків відносити суспільно шкідливі діяння, а до злочинів – суспільно небезпечні діяння, чітко розмежувавши їх за цими суттєвими ознаками. Якщо ж залишати єдине розуміння кримінальних правопорушень як суспільно небезпечних діянь, то досить розмитими виглядають межі між поняттями злочинів і проступків.

По-друге, законодавець не спромігся чітко провести різницю між поняттями злочинів і проступків. Фактично зміст понять «кримінальне правопорушення», «злочин» і «кримінальний проступок» залишився майже ідентичним, а критерієм розмежування нетяжких злочинів та кримінальних проступків фактично є лише різниця в розмірі штрафних санкцій за ці діяння, які в умовах економічних процесів, безумовно, не можуть бути досить стабільними. Під час спроб посилення або гуманізації відповідальності у формі штрафів за певні кримінальні правопорушення виникатиме ситуація, за якої буде змінюватися також ступінь тяжкості кримінального правопорушення, а отже, його концепт може «мігрувати» від кримінального проступку до нетяжкого злочину, і навпаки. Це може значно ускладнити як логіку самих правових норм, так і практику їх застосування.

По-третє, формування інституту кримінальних проступків відбулося без необхідної для демократичного суспільства масштабної декриміналізації кримінально

карних діянь, що створило б можливість економії кримінальних репресій і правоохоронних затрат суспільства.

По-четверте, формування інституту кримінальних проступків здійснене без належної доктринальної цілісності та забезпечення гармонізації конституційних норм, норм кримінального й адміністративного права.

По-п'яте, новації законодавства щодо концепту «кримінальні проступки» торкаються фундаментальних засад кримінального права, а тому є потреба в розробленні як інтегративної цілісної новітньої кримінально-правової доктрини (чого, на жаль, не відбулося), так і проекту нового Кримінального кодексу України.

Формування інституту кримінальних проступків вимагає чіткої правової визначеності вживаних концептів і процедур. Правова визначеність передбачає формулювання в законі чітких, однозначних та зрозумілих правових приписів, за яких забезпечуються легкість і доступність з'ясування змісту права та юридично забезпечена можливість скористатися цим правом, передбачуваність застосування правових норм, а встановлювані законом обмеження будь-якого права повинні базуватися на критеріях, які дадуть змогу особі відокремлювати правомірну поведінку від протиправної, передбачати юридичні наслідки своєї поведінки [23, с. 24].

Європейський суд з прав людини в Рішенні в справі «Веренцов проти України» від 11 квітня 2013 р. зазначає: «Закон має бути доступним для зацікавлених осіб та сформованим із достатньою точністю для того, щоб надати їм можливість регулювати свою поведінку, щоб бути здатними (за потреби, за відповідної консультації) передбачати тією мірою, що є розумною за відповідних обставин, наслідки, які можуть тягнути за собою їхні діяння».

У доктринальному та правозастосовному аспектах у разі виведення низки кримінально карних діянь із концепту «злочин» та водночас залишення їх у правовому полі кримінального права залишаються питання щодо забезпечення існуючих гарантій прав і свобод людини під час запроваджуваної процедури дізнання.

Виникають фундаментальні питання забезпечення правової визначеності та верховенства права під час провадження дізнання щодо кримінальних проступків.

По-перше, відповідно до ст. 22 Конституції України під час прийняття нових законів не допускається звуження існуючих прав і свобод людини. Відтак запроваджені процедури спрощеного дізнання замість розслідування можуть отримати неоднозначне тлумачення.

По-друге, виникає проблема забезпечення права на презумпцію невинуватості, адже згідно зі ст. 62 Конституції України особа вважається невинуватою у вчиненні злочину та не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку та встановлено обвинувальним вироком суду. Концепт «вважається невинуватою у вчиненні злочину» не може механічно переноситися на особу, яка притягується до відповідальності за кримінальний проступок, що в реаліях судочинства може мати негативні наслідки.

По-третє, у ст. 29 Конституції України зазначено, що в разі нагальної необхідності запобігти злочину або перепинити його уповноважені на те законом органи можуть застосувати тримання особи під вартою як тимчасовий запобіжний захід, обґрунтованість якого впродовж 72 годин має бути перевірена судом. Відтак

запровадження процедури затримання підозрюваного для запобігання чи припинення кримінального проступку стає недопустимим.

По-четверте, запроваджувана процедура дізнання не узгоджена ні з доктриною, ні із законодавчими приписами існуючого доказового права. Так, у новій ст. 40-1 КПК України пропонується дізнавачу під час здійснення дізнання надати додаткові права, не притаманні навіть слідчому, а саме «опитувати осіб» та «вилучати знаряддя й засоби вчинення правопорушення, речі та документи, що є безпосереднім предметом кримінального проступку або виявлені під час затримання». Окрім того, що названі засоби збирання доказів не відповідають принципу юридичної визначеності, за певних умов вони стають просто юридичною фікцією. Так, згідно з п. 8 ст. 95 КПК України отримувані пояснення «не є джерелом доказів».

Висновки. Таким чином, більш широке запровадження в слідчу й судову практику інституту кримінальних проступків та дізнання потребує забезпечення їх чіткої юридичної визначеності, узгодження з конституційними принципами правосуддя загалом і принципом верховенства права зокрема, згідно з одним із постулатів якого «закони та інші нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції України та повинні відповідати їй».

Перспективи подальшого дослідження проблеми вбачаються в розробленні концептуальної моделі інституту дізнання та окремої глави КПК України, присвяченої досудовому провадженню у формі дізнання.

Література

1. Адміністративно-правова реформа в Україні / за заг. ред. С.В. Петкова. К.: КНТ, 2016. 112 с.
2. Азаров Ю.І., Хабло О.Ю., Конюшенко Я.Ю. Окремі питання збирання доказів у кримінальному провадженні. *Юридична наука*. 2015. № 5. С. 135–141.
3. Власова Г.П. Співвідношення кримінальних процесуальних проваджень та диференціації кримінальних процесуальних форм. *Науково-інформаційний вісник «Право»*. 2015. № 11. С. 153–158.
4. Галаган О.І., Письменний Д.П. Поняття та система засад (принципів) кримінального провадження. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 4. С. 167–172.
5. Дмитрук М.М. Кримінальний проступок: правова природа та ознаки: монографія. О.: Юридична література, 2014. 221 с.
6. Добровольська О.Г. Проблеми інституту кримінального провадження на підставі угод. *Право і суспільство*. 2013. № 5. С. 150–154.
7. Дроздов О.М. Наукові підходи щодо перспектив перегляду у екстраординарних судових провадженнях окремих судових рішень, ухвалених у заочному кримінальному провадженні. *Форум права*. 2015. № 1. С. 92–103. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2015_1_17.
8. Дудоров О.О., Мазур М.В. Реалізація принципу верховенства права при застосуванні закону про кримінальну відповідальність: постановка проблеми, міжнародний і зарубіжний досвід. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2017. № 5. С. 130–141. URL: http://lsei.org.ua/5_2017/36.pdf.
9. Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень від 20 квітня 2018 р. № 7279-д. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=63928.
10. Карпов Н.С. Проведення скороченого судового розгляду у кримінальному процесі. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція»*. 2014. № 10-2. С. 104–106.
11. Корж В.П. Проблеми усунення юридичних колізій в окремих положеннях Кримінального процесуального кодексу України. *Вісник Академії адвокатури України*. 2014. Т. 11. Число 1(29). С. 62–69.
12. Корнієнко М.В., Тертишник В.М. Принципи права в розв'язанні юридичних колізій. *Міжнародний науковий журнал «Верховенство права»*. 2017. № 2. С. 10–16.

13. Крапивін Є.О. Кримінальні проступки: панацея від дрібних злочинів, чи обмеження прав? URL: https://lb.ua/blog/evgen_krapiyvin/400068_kriminalni_prostupki_panatseya_vid.html.
14. Нестор Н.В. Запровадження медіації в кримінальному процесі України: проблеми теорії та практики: монографія. К.: Алерта, 2018. 182 с.
15. Нор В.Т., Бобечко Н.Р. Кримінально-процесуальне право України: надбання, загрози, очікування. Law of Ukraine. 2017, Issue 5. P. 112–121.
16. Пашковський М.І. Дистанційне кримінальне правосуддя: міф чи реальність? Вісник Верховного Суду України. 2001. № 5. С. 36–40.
17. Петков С.В. Кодекс про публічний порядок: необхідність розробки та прийняття. URL: <http://my.obozrevatel.com/life/52083-kodeks-pro-publichnij-poryadok-eobhidnist-rozrobki-ta-prijnyattya.htm>.
18. Принцип верховенства права: проблеми теорії та практики: у 2 кн. / за заг. ред. Ю.С. Шемшученка. К.: Юридична думка, 2008. Кн. 2. 458 с.
19. Сачко О.В. Забезпечення верховенства права при застосуванні спрощених та інших особливих форм і режимів кримінального провадження. Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції. 2016. № 6. Т. 1. С. 133–135.
20. Теорія доказів: підручник для слухачів магістратури юрид. вузів / К.В. Антонов, О.В. Сачко, В.М. Тертишник, В.Г. Уваров; за заг. ред. В.М. Тертишника. К.: Алерта, 2015. 294 с.
21. Тертишник В.М. Верховенство права та забезпечення встановлення істини в кримінальному процесі України: монографія. Дніпропетровськ: ДДУВС; Ліра ЛТД, 2009. 496 с.
22. Тертишник В.М. Кримінальний процес України. Особлива частина: підручник (академічне видання). К.: Алерта, 2014. 420 с.
23. Тертишник В.М. Науково-практичний коментар Кримінального процесуального кодексу України. 15-те вид., доп. і перероб. К.: Правова єдність, 2018. 854 с.
24. Тертишник В.М. Проблеми незалежності слідчого. Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції. 2015. № 5. С. 117–123.
25. Тертишник В.М., Сачко О.В., Кошовий О.Г. Принципи права в інтегративній доктрині вдосконалення кримінального законодавства. Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції. 2018. № 3. С. 66–70.
26. Щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини про стан дотримання прав і свобод людини і громадянина в Україні. К., 2018. 661 с.

Анотація

Сачко О. В. Правова визначеність щодо інституту кримінальних проступків та процесуальної форми дізнання. – Стаття.

У статті розкриваються основні проблеми забезпечення юридичної визначеності під час запровадження новітнього інституту кримінальних проступків та процесуальної форми досудового провадження в порядку дізнання. Аналізуються концепти й новації кримінального та доказового права, особливості процесуальної форми діяльності дізнавачів щодо збирання й дослідження доказів. Розкрито виникаючі колізії правових норм, проблеми та шляхи їх усунення.

Ключові слова: юридична визначеність, кримінальні правопорушення, дізнання, кримінальні проступки, спрощене судочинство.

Аннотация

Сачко А. В. Правовая определённость относительно института уголовных проступков и процессуальной формы дознания. – Статья.

В статье раскрываются основные проблемы обеспечения юридической определённости при введении нового института уголовных проступков и процессуальной формы досудебного производства в порядке дознания. Анализируются концепты и новации уголовного и доказательственного права, особенности процессуальной формы деятельности дознавателей по сбору и исследованию доказательств. Раскрыты возникающие коллизии правовых норм, проблемы и пути их устранения.

Ключевые слова: юридическая определённость, уголовные правонарушения, дознание, уголовные проступки, упрощенное судопроизводство.

Summary

Sachko O. V. Legal certainty regarding the institute of criminal misconduct and procedural forms of inquiry. – Article.

The article reveals the main problems of providing legal certainty in the course of introduction of the newest institute of criminal misdemeanors and the procedural form of pre-trial proceedings in the order of inquiry. The concepts and innovations of criminal and evidence law, peculiarities of the procedural form of investigators' activity in collecting and researching evidence are analyzed. The emerging conflicts of legal norms, problems and ways of their elimination are revealed.

Key words: legal certainty, criminal offenses, inquest, criminal misdemeanors, procedural forms of inquiry.